

Knidos'ta Kazı Tarihçesi ve Bugün

Prof. Dr. Ertekin Doksanaltı*

Gayretleriyle *Revisibility: Datça Aphrodite Projesinin* bir çalışması olan Symposia Dadia dizisini başlattıkları için Deniz Kırimsoy'a ve sanatçımız Elbruz Denge'ye teşekkür etmek istiyorum. 'Symposia' dizisini Knidos adına pek çok gelişmenin başlangıcı olarak görüyorum. Bu şekilde oluşan bir aradalığın büyüyerek devam edeceğine inanıyorum. Birkaç ay önce Deniz beni görüşmeye davet etti. Elbruz ile eskiden tanışırız. Niyetlerini ve çalışmalarını dinlediğimde heyecanlandım ve gerçekten mutlandım.

Datça Flüt Topluluğunun dinletisi muhteşemdi. Teşekkür ediyorum. Bir dolunay gecesini Knidos'ta antik tiyatrodaki bir araya gelmemiz gerektiğini düşünüyorum. Bugün bu güzel müzik dinletisinin ardından *Knidia* adlı ilk oturumumuzda, arkeolojinin tozlu sayfalarını karıştırırken sizi fazla sıkımayacağımı umuyorum.

Konuşmamı iki bölümde yapacağım. Öncelikle, Knidos'un kazı ve araştırmalarına dair tarihçeyi ele alacağım. Ardından da son dönem buluntularından bazı örnekleri sizlerle paylaşmak istiyorum.

Kazı ve araştırmalarının tarihi oldukça uzun. Ancak ne yazık ki parlak sonuçlar doğuran bir süreç değil bu. Buraya araştırma yapmaya gelenler arkeolojik tarihi açığa çıkarmak istemiş olsalar da çoğu zaman büyük tahribatlara neden olmuşlar. Ayrıca 19. yy. başlarındaki kültür emperyalizmi sürecinde Anadolu'nun pek çok önemli kentinde de olduğu gibi birçok değerli eserimiz, yerinden koparılıp yurt dışına çıkarılmış. Bu acı gerçek bizi hep üzecek. Şimdiki çalışmalarımızla bu eksiklikleri veya hataları telafi etmeye çalışıyoruz.

* Selçuk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Knidos Kazı ve Araştırmaları Başkanı

Knidos, Anadolu'nun ve hatta Asya'nın en uç noktalarından birinde bulunuyor. Bu, ister istemez ticaret yollarının bir kesimi anlamına geliyor. Buna bağlı olarak Knidos, daha 12.-13. yy.larda Batılıların dikkatini çekti. İtalyan ve İspanyol denizcilerin, haritacıların, topoğrafalarının haritalarında Knidos bir şekilde yer almaya başlamıştır. Bu haritalar, dönemin şartlarında yaratıldıkları için her şeyi doğru ve yerinde yansıtmıyor elbette. Buna rağmen Knidos'un varlığı ve konumu hakkında bize çok önemli ipuçları veriyorlar.

Görsel 1: İtalyan mimar Giovanni Battista Borra'nın Knidos Haritası (1750-62), Yale Center for British Art, Yale

On dokuzuncu yüzyıl sonlarında bir araştırma ekibi keşif gezi yapar. Bu gezi sırasında Anadolu'ya, burada da Knidos'a gelir. Luigi Mayer isimli bir ressam da araştırma ekibinin bir parçasıdır. Onun yaptığı sulu boya resimlerinden biri Knidos'a aittir. Bu tablo sayesinde harabeye dönüştükten sonraki Knidos'a ait ilk görsel verileri almaya başlıyoruz. Mayer'in tablosu bugün Küçük Liman'ı göstermektedir. Sahile yaklaşmakta olan bir tekne bulunuyor tabloda. Yapılardan çıkmış çok sayıda mimari parçalar görülebiliyor. Mimari blokların bu kıyıdaki varlığı tesadüfi değildir. O dönemdeki Batılı araştırmacıların ifade ettiği üzere, bu parçalar Küçük Limana getirilir ve iyice kırılırdı. Mermer parçalar, kıymetli kirece dönüştürülmek veya farklı yapılarda kullanılmak üzere alınmaktaydı. Bu bilgiyi işte bu tablodan, sağ alt köşede mermerleri kıran kişinin resmedilmesi sayesinde öğreniyoruz. Bal-
yozla, kırılan mimari parçalar, tekneler aracılığıyla farklı yerlere

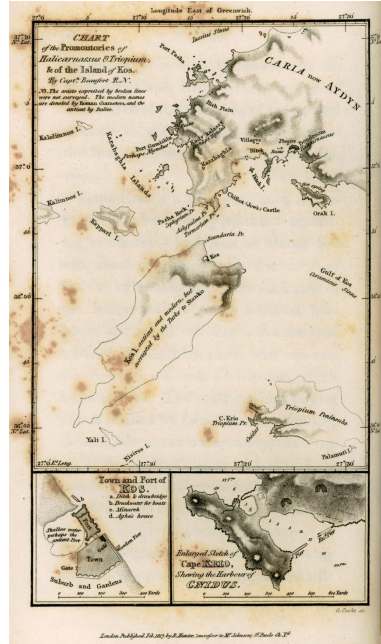
götürülüyor. Mayer'in 1890'lı yıllarda yapmış olduğu bu suluboya eser, şu an İtalya'nın önemli eserleri arasında sayılıyor.

Görsel 2 İtalyan ressam Luigi Mayer'in 18. yüzyıl sonlarında resmettiği Knidos, Küçük Liman

Knidos'a gelen Batılı gezginlerin yanı sıra politikacılarla ve askerlere de rastlıyoruz. Lord Charlemont, Knidos'a gelip ilk defa buradaki yapıları tanımlamaya başlayan isimler arasındadır. Bir hidrograf ve deniz haritacısı olan Amiral Francis Beaufort, 1811 yazında bu bölgeye geldiği zaman hem bölge haritasını çıkarıyor, hem de topoğrafyasını. Yine vurgulayalım: Bu haritalar dönemin haritacılığıdır ve o dönem için de bu dönem için de doğru değerlerdir. Ancak bunların sayesinde konuma dahil olmak üzere önemli veriler elde ediyoruz.

Knidos'un uzaktan görünüşünü veren 1812 tarihli bu

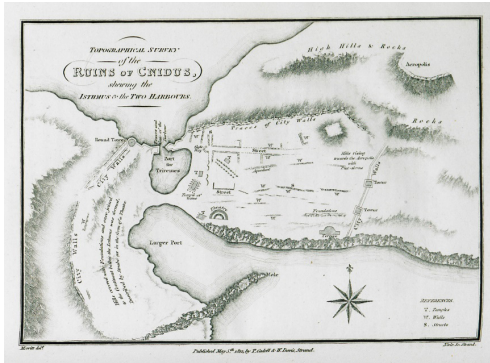
Görsel 3 Knidos'un, Amiral Francis Beaufort tarafından yapılan topoğrafik haritası

resim ise Edward Daniel Clarke tarafından yapılmış. Gravür sanatı ile birlikte Knidos'un topoğrafyasını daha iyi görsel verilerle tanımlayabiliyoruz.

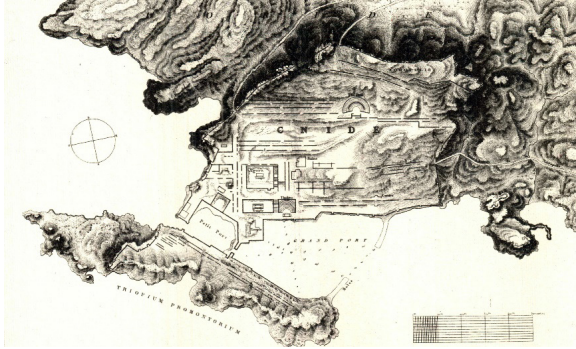
Görsel 4 Knidos gravürü, E. D. Clarke ve L. Byrne, 1812

William Gell tarafından yapılan 1811 tarihli bir gravürde, bölgenin topoğrafyasının, kalıntıların ve Kap Krio'nun, yani kentin ada bölümünü görebiliriz. Bu arşivde, bugün Knidos'un en görkemli ve dikkat çekici yapılarından biri olan Küçük Tiyatro da bulunur. Bu yapılar, o dönemdeki görünüşleriyle ilgili son verilerdir ve geriye dönük dolu bilgiler sunarlar. Bu veriler sayesinde, günümüzdeki konservasyon ve restorasyon çalışmalarını tamamlamak için gerekli bilgilere ulaşabiliyoruz.

Görsel 5 Gravür Knidos haritası, William Gell, 1811

Fransız araştırmacılar tarafından yapılmış, metropole dair bazı görüntüler de bizim için önemlidir. Fransız Charles Texier adını özellikle ifade etmek gerekir. Texier, Anadolu'yu adım adım gezmif, hemen her noktada notlar almış, gravürler yapmış.

Görsel 6 Fransız arkeolog Charles Texier'nin Anadolu incelemelerinden Knidos'a dair bazı gravürleri

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte yaşanan evrimle birlikte Knidos'tan suluboya resimler ve gravürlerin yanında fotoğraflar da görmeye başlıyoruz. 11 Nisan 1811'de Avusturya'dan Otto Benndorf ve George Niemann deniz yoluyla Knidos'a gelirler. Bir tür günce tutarlar ziyaretlerinden. Bu notlardan o zamanlar Knidos'un, terk edilmiş bir harabe olduğunu öğrenmekteyiz. Benndorf ve Niemann sadece bir aile ile karşılaşmıştır. Tek bir çoban ailesidir bu. Aileyi ve bölgeyi uzun uzun anlatırlar: "Burası terk edilmiş, sadece bir aile yaşıyor. Bizi çok sıcak bir şekilde karşıladılar" gibi ifadeler geçiyor notlarda. İzleyen ifadelerden, adanın gelenekleriyle beraber dönemin aile ve sosyal yaşamıyla ilgili çok önemli bilgiler elde ediyoruz: "Osmanlı topraklarında alışılmadık şekilde buradaki hanımlar çok daha rahattırlar. Evin hanımı ve kızı rahatça geldi, bize poz verdi ve bunu çektik". Bunun, Osmanlı topraklarında inceleme ve araştırma yaparken diğer bölgelerde rastlamadıkları bir durum olduğunu altını çizmişler.

Orijinal metnin yanı sıra çevirisi ile birlikte kitabımı hazırlıyorum şimdi. Ancak, o dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun

diğer bölgelerine oranla daha 'özgür bir kadın' varlığının altını çizmesi bakımından önemli bir belgedir.

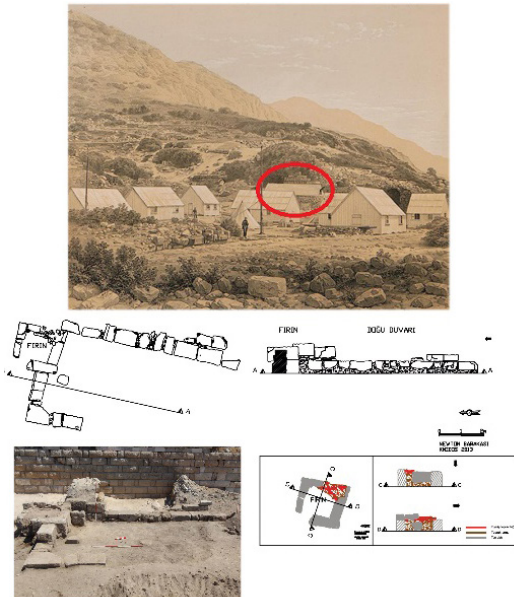
Sosyal açıdan 'Kadın'ın Anadolu'ya oranla Datça'da farklı oluşu özelliği, bugün halen geçerliliğini korumaktadır. Kadınlar burada özgürdür; siyasi, ticari, sosyal yaşamların tamamıyla içindedir ve bütün bu alanlarda lider konumundadırlar. Knidos veya Datça'yı, diğer yerlerden ayıran önemli bir husus budur. Bunun, 100-120 yıl öncesine ait bir belgeyle kanıtlanabilen, çok daha gerilere dayanan bir anlayış biçimi olduğu, özellikle vurgulanması gereken bir niteliktir.

Knidos'ta pek çok araştırma, inceleme yapılmış olsa da, bilimsel arkeolojik kazılar bakımında kazı ve araştırmaları tarihi üç döneme ayrılır. İlk dönem, 1857-1859 yıllarında İngiltere'den Charles Newton tarafından gerçekleştirilen kazı ve araştırmalar dönemidir. Arada yüz yıldan fazla bir süre sessizlik hakimdir. 1967-1977 yılları arasında özellikle Iris Love liderliğinde Amerikalı araştırmacılar tarafından gerçekleşen ikinci dönem gelir. Türk arkeologlar adımı da verdiğimiz üçüncü dönem ise 1987 yılında Prof. Dr. Ramazan Özgan başkanlığında yapılan kazılardır. Ben, ekip üyesi de olarak lisansüstü çalışmalarımı sürdürürken, bir daha ayrılmamak üzere Knidos'la bu üçüncü dönemde tanıştım. Prof. Dr. Ramazan Özgan benim hocamdır. 2012'den bu yana da Knidos Kazı ve Araştırmaları Başkanlığını yürütüyorum.

Birinci dönem kazıları ve Sir Charles Newton dedik. Knidos için arkeolojik anlamda şanslı, ancak kültür mirası açısından çok şanssız bir dönemdir. Newton, 1857-1859 yılları arasında Knidos'a bir kazı ekibiyle geldi. İngiltere Kraliyeti'nin desteği ve bu ekiple çalışmalarını sürdüren Sir Charles Newton'ın dirayetiyle, yüzlerce sandık dolusu eser, Knidos'tan Britanya'ya bir donanma gemisiyle götürüldü. Bu eserler, British Museum'un en değerli koleksiyonlarından birini oluşturuyor. Müze girişinde *Knidos Aslanı* gelen ziyaretçilere hoş geldiniz demek üzere müzenin büyük holündedir.

Buradaki kazı çalışmalarımızda bu konuyla dair ilginç bulgulara rastladık. Charles Newton'un kazı ekibinin çalışmalarını yürüttüğü, *Küçük Tiyatronun* hemen önünde bulunan kulübelerden oluşan kampı görüyorsunuz. Kırım tipi dediğimiz çadırlar ve

kulübelerden oluşan bir kamp. Alanın 2012 yılındaki görüntüsüne baktığımızda kamp alanı halen belirgin. Bu yeni fotoğraftaki *Küçük Tiyatroya* dikkatinizi çekmek isterim: Artık tamamen restore edildi. Kampta bir baca bulunuyor. Bir fırının varlığına işaret ediyor bu. Buna arkeolojinin arkeolojisi olarak diyorum ben. Görsel 8'de Sir Charles Newton'un kampının kazıları sırasında İngiliz Kraliyeti tarafından sağlanmış eşyaları, aynı zamanda *willow pattern* olarak adlandırılan, Çin porseleni taklidi ve 18. yy. sonu- 19. yüzyıl başı üretimi İngiliz porselenlerini görüyorsunuz. Aynı zamanda, burada bir İngiliz komutanına ait üniforma düğmesi, bazı aletler bulundu. Şu parçaya dikkatinizi çekmek istiyorum, alkalikumdan yapılmış bir pipo, bir İngiliz piposu. Charles Newton'ın da hemen her görüntüsünde elinde piposu var. Bugün, bu eserlerin tamamı, ki bu tür buluntulara da biz eser diyoruz, Marmaris Müzesi'nde bulunuyor. British Museum'un o dönemki Klasik Eserler Müdürü Ian Jenkins'e eserleri aslanla takas etmeyi teklif etmişim, ancak bu teklifim kabul görmedi.

Görsel 7 Kampla ilgili çeşitli görüntü ve çizimler

Görsel 8 Kamptaki bazı buluntular

Newton, ekip üyesi Richard Poplewell Pullan ile birlikte kaleme aldığı *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus & Branchidæ* adlı bir kitabın ikinci cildinde *Cnidus* sürecini, bulgularını ve araştırma sonuçlarını kaleme almıştır. Bu kitapta Demeter alanındaki, kazıları sırasında dinamit kullanıldığını ifade ediyor.

Görsel 9a. Newton'un Knidos'tan götürdüğü Demeter heykelinin çizimi

Kutsal alanındaki Newton kazıları sırasında yapılan gravürleri görüyoruz. Açığa çıkarılan çok sayıda eser arasında Demeter heykeli, Rahibe Nikokleia'nın heykeli ve kült objeler bulunmaktadır. Bu eserlerin, yurt dışındaki koleksiyonlarda da önemli bir yer teşkil ettiğini belirtmek gerekir.

Görsel 9b Newton'un, Knidos Aslanı'nı götürdüğü anı gösteren çizim

Görsel 9c Batı cephesinden Küçük Tiyatroya bakış

Şimdi, ünlü *Knidos Aslanı*'nın götürülmesi konusuna kısaca değineceğim. Newton için aslanın götürülüş hikayesi, büyük gurur duymasına neden olan zorlu bir meydan okumadır. Heykelin bulunması, açığa çıkarılması ve yerinden indirilmesi oldukça zorlu bir süreci kapsar. Bildiğiniz gibi aslanın kaidesi yüksektir, heykel çok büyüktür ve denize oldukça yüksek bir uçurumun kenarından indirilmiştir.

Kitabında “Türklerim” demektedir Newton yerel insan gücüne. Bu, 19. yy.’daki Batıların Osmanlı’ya bakışını yansıtan, bazen bizi üzse de hayatın gerçekleri arasında yer alır. Yerel ekip 150 yıl öncenin Yazıköylüsü, Datçalısıdır, hemşehrilerimizin dedeleridir. Yaklaşık 150 işçi olarak bu faaliyetleri tamamlamışlardır. Anlatısında işçilerin hiçbir şey bilmediğini, çok az bir parayla çok fazla iş yaptıklarını, hatta sırf bu nedenle Bodrum’daki *Mausoleum* çalışması için aynı işçileri Bodrum’a götürdüğünü söyler. Bu anlatıları da çevirip yakın zamanda kitap olarak yayınlamayı planlıyoruz. Özellikle Batıların Osmanlı’ya bakışıyla ilgili bu ifadeler biraz üzücü ve gurur kırıcı olabilir, ancak yine de bilinmesi gereken gerçekler olarak kabul edilmelidir.

Burada küçük bir parantez açmak istiyorum. Aradan yıllar geçtikten sonra az önce dile getirdiğim, British Museum’un o dönemki Klasik Eserler Müdürü olan Ian Jenkins, Knidos Aslanı için bir kitap yazmaya başladı. Bunun için bir süreliğine Datça’ya ve Knidos’a gelmişti. Datçalılar için bile çok belirgin olmayan bir

heykelimizi de ziyaret etmişti o dönemde. Elbruz'un yaptığı Datça Aslanı'nı. Özellikle Datça Aslanı diyorum, çünkü Elbruz'un bana anlattığı kadarıyla yaptığı bu aslan bir kopya değil. Elbruz hiç bir zaman kopya eser yapmadı, bildiğim kadarıyla da yapmayacak. Aslanı, daha koruyucu ve kollayıcı, daha sempatik ve yaşayan bir heykel olarak yaptı. Kopya değildir ama ölçüleri orijinaldir. Günümüze belli ki başka mesajları var sanatçımızın. Heykel, British Museum için anlatan the *Lion of Knidos* adlı kitapta yer almıştır. Yine bildiğim kadarıyla Datça Aslanı için bir açılış yapılmamıştı ama British Museum'dan yetkililer Aslan yerine konduktan sonra burayı ziyaret etmiş.

İkinci dönem kazılarına geçelim. 1967-77 yılları arasında sürer. Amerikalılar tarafından yapılmaktadırlar. Yine kültürel miras açısından şanssız bir dönemdir. Yine çok büyük bir iş gücü, çok büyük bir bütçe. Yazıköy'den Belenköy'den hemşerilerimizle gerçekleştiler. Bu emekçilerimizin bir kısmı halen hayattadır ve kendileriyle görüşürüz.

Burada önemli bir parantez daha açmalıyım: Biz arkeologlar bir şey aramayız; eser aramayız, sikke aramayız, heykel aramayız. Biz, kültür varlığı olarak bir antik kenti tüm tabakalarıyla birlikte açığa çıkarıp değerlendiren, bunları bilim dünyasına ve gelecek kuşaklara aktaran insanlarız. Arkeologlar olarak, temel amacımız eser bulmak değildir. Ne var ki, bu ikinci dönem kazılarının bu prensibi anlamadığını üzümlük ifade etmeliyim. Bu dönemde, ellerindeki büyük iş gücünü ve bütçeyi bilimsel çalışmalara yönlendirmeyi başaramamış ve Knidos'u maalesef, mesela delik deşik etme yöntemleriyle eser arayışına yönelmişler. Biz, verilen bu hasarları kapatmak için önemli bütçeler ve ciddi zaman harcamaktayız. Birçoğunu kapattık. verilen zarar çukurlardan ibaret değil. Ayrıca yapay höyükler oluşturmuşlar hafiryatlardan. Öte yandan denize atılan hafriyat da var. Bu İkinci dönem kazısından çıkan hafriyat, askeri liman olarak da adlandırdığımız Küçük Limana atılmış. Küçük limanın, bugün bataklık haline gelmesinin temel nedenidir bu. Burayı temizlemek ve tekrar eski haline getirmek için bir proje hazırladık. Oldukça yüksek maliyetli bir proje.

Amerikalı kazı ekipleri, meslektaşlarım diyemiyorum, ifade ettiğim üzere sansasyondan hoşlanıyorlar. Iris Love, Praksiteles'in

yaptığı Knidos Afroditi heykelini bulmak istemiş. Knidos'ta yaptığı çalışmaları basınla da geniş ölçüde paylaşmış. Heykeli bulmak için de kentin her yerini delik deşik etmiş. *Yuvarlak Tapınağın* orada bir el parçası bulmuş. 'Afrodit tapınağını bulduk' haberi yaymış. Sansasyonel bir haberdir, ancak yanlıştır. Hâlâ, daha ne yazık ki Afrodit Tapınağı bulunabilmiş değildir.

Afrodit Tapınağının nerede olduğuna yönelik elbette fikirlerimiz var, ancak bunlar açığa çıkarılmamış, yani arkeolojik verilerle henüz kanıtlanmamış fikirler. Ancak, bugün *Yuvarlak Tapınak* diye bildiğimiz bu yer Afrodit'in tapınağı olmasa da, Knidos'u bugün ziyaret eden kadınların buradaki dik duruşlu pozlarının çok değerli görülmesi gerektiğini düşünüyorum.

Görsel 10 Yuvarlak Tapınak Yapısı

Gelelim üçüncü dönem kazılara. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987 yılında Selçuk Üniversitesi'nden Prof.Dr. Ramazan Özgan'ı, Kazı Başkanı olarak görevlendiriyor. O zaman Marmaris'te de müze yok. Fethiye Müzesi ile birlikte başlanıyor bu çalışmalara. Bu çalışmalar sırasında stoa yapısı, propylon, Tiyatro, Küçük tiyatronun bir bölümü, Kap Krio alanları açığa çıkarılmıştır. 1987 yılında başlayan çalışmalar 2006 yılında durakladı. 2012 yılında, doçent olduktan sonra benimle devam etti, arada profesör oldum, hâlâ da devam ediyoruz kazı çalışmalarına.

Knidos Kazı Alanında Son Buluntular:

Son dönem buluntularımıza, araştırma sonuçlarımıza, şu an sürdürdüğümüz ve hazırladığımız projelerimize geçelim.

Daha önce Küçük Liman'ın durumundan bahsetmiştim. Burada kazı hafriyatı atıldığı için bataklık olma yolunda. Büyük Limana da hafriyat atmaya başlamışlar ama kazılar sonlandırıldığı için devam edememişler Amerikalılar. Küçük limandaki deniz dibinin temizlenmesi ile ilgili olarak Kalkınma Ajansına *Knidos Ege (Trireme) Limanı* ve *Liman (Boulakrates) Çeşmesi*' adlı bir proje hazırlanmıştı. Bu kapsamda bu görmüş olduğunuz Liman Kulesi'nde kazılar yapıldı, taşları teker teker tekrar yerine yerleştirildi. Liman Kulesi, mazgalıyla birlikte bugün ayakta. Hemen karşısında bir kule yapısı daha var. Yuvarlak bir kule. Çalışmalarımız arasında bunun da açığa çıkartılıp ayağa kaldırılması ve limanın temizlenmesi bulunuyor.

Görsel 11 Küçük Liman genel görüntü

Knidos'ta ikinci dönem kazılarında bir helenistik ev açığa çıkmıştır. Bir zengin villası. Duvarlarda freskler var. Anadolu'da her antik kentte freskler vardır. Pompei'de, Zeugma'da var, doğrudur. İlk başta önemli görünmüyor bu buluntu. Ancak bu görmüş olduğunuz freskler, MÖ 2. yy.dan bugüne kadar sağlam ulaşabilen, Achilleus'un hikayesi anlatımıdır. Delos'ta ve birkaç yerde daha var ama bu kadar sağlamı yok. 1970'ten 2024 yılına kadar bunlar bu görmüş olduklarımız Bodrum Müzesinde depoduydu. 2024'te, daha 1 ay kadar önce, Knidos'a bunları geri getirdik. Depomuzda muhafaza ediyoruz. Başka bir deyişle, Knidos'a ait eserleri yerine

getirmeye de çalışıyoruz. Bu buluntularla birlikte Achilleus'un hayatını anlatan bir yerleştirme yapmak yeni projelerimiz arasında. Bir nevi Efes yamaç evleri muadili düşünüyoruz. Efes'teki freskler MÖ 3-5 yy.a ait. Knidos'takiler ise MÖ 2. yy.dan ilk hikayeci anlamdan sağlam kalan örneklerden bir tanesi.

Görsel 12 Hellenistik evden genel görüntü

Korint Tapınağı çalışmamız da dile gelmesi gereken önemli bir çalışma. 18.yy.dan beri *Korinth Tapınağı* adıyla bilinen bu yapı, Knidos'un en eski bilinen yapısıdır. Adına Korint denmiş, çünkü korint düzeninde mimari bloklar, başlıklar var. Üçüncü Terasta yer alıyor. Burada hiç kazı yapılmamış. 2022'de Muğla Valiliği'nin sağladığı bir bütçe ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın desteğiyle çalışmalarımız ilerledi. Tapınağın Üçüncü Terasta olması zorlu bir işi gerektiriyordu. Bir gün tam yukarıdayken birlikte çalıştığımız İbrahim Karaoğlan Hoca, zar zor içeri girip ilk gördüklerini söyledi: Hocam burada bir kripto odası var, dedi. Tapınak orası! Tapınakta kripto odası olmaz ki! Böylece, 200 yıl sonra buranın bir tapınak olmadığını öğrendik. Burası bir *heroon*du. Kente, ülkeye veya şehre; askeri, siyasi, sportif, finansal vb bir değer katan kişiler için yapılan anıtsal mezarlara *heroon* diyoruz. Bu tür kişiler söz konusu olduğunda Kent Meclisi tarafından, onlara insanlarla beraber şehir içinde gömülme onuru bağışlanır. Ne demektir bu? Antik dönemde ölümler *nekropol* alanına defnedilir. Günümüzde de öyledir. Bildiğimiz mezarlıktır *nekropoller*. Ancak çok özel biriyse sizin için, kentin içinde

özel bir alana bir anıt mezar yapılır. Bu *heroonda* bir kripto odası görülür; iki mekandan oluşan, MS 2. yy.a ait bir yapıdır. Kime ait olduğunu henüz bilmiyoruz. Daha çalışmalar devam ediyor. Üçüncü terasta gerçekleştirdiğimiz bu zorlu çalışmanın verimli bir sonuca doğru ilerlemesi bizi çok memnun etti. Bütün mimari blokları bir aradadır, hepsini tek tek bulduk ve kenara ayırdık.

Bitmedi, bir de sürpriz çıktı buradan. Arkeolojide sürprizler vardır. Bir dakika sonra ne olacağını asla bilemezsiniz. *Heroondan* hiçbir sonuç, bulgu çıkmaması gerekiyordu. Yanlışlıkla tapınak adını verdiğimiz bu yer 200 yıl boyunca hepimizin gözü önündeydi. Buradan bir şey açığa çıkarılmaz, dedik, o güne kadar demeye de devam ettik. Ama arkeoloji hep böyle bizi yüzümüzü kızartır, hep böyle yalancı çıkarır. İbrahim Hoca *heroon*'a girip kripto odasını bulduktan sonra burayı kazmaya karar verdik. Başladık, ama hiç bir beklentimiz yok, boş olduğundan eminiz. Değilmiş! 2022'nin çok büyük olaylarından. Heykel başları bulduk. İçlerinden birisi tanrıça gibi görünüyor. Araştırmaya başladık. Ptolemaios Kraliçesi II. Arsinoe. Kleopatra'nın büyük büyük ninesi çıktı. Diğer heykel başı, kocası II. Ptolemaios. Ptolemaios ile Arsinoe, hem kardeş ve hem eşler. Mısır'da kardeş evliliği söz konusudur. O dönemde Doğu Akdeniz'deki en büyük güç ve aynı zamanda politik anlamda Knidos'la sıkı ilişkileri var. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinden Doç. Dr. Güray Ünver Hocamız, Ptolemaios, Mısır ve Knidos ilişkileri hakkında 23 Eylül 2024'te Slovakya Trnava'da bir sunum yapacak. Onun da sonuçlarını sabırsızlıkla bekliyorum.

Görsel 13 Korinth Heroonu

Heroonda başka portreler de bulduk. Roma Cumhuriyeti dönemine, yani M.Ö. 1. yy.a tarihlendiler. Oldukça realist, gerçekçi görünüyorlar. Bunlar idealdir, güzeldir. Bir de Tanrıça Thyke başı bulduk. Hepsi de çok kıymetli eserler olarak Marmaris Müzesinde kayda girdiler. Sizler de bunları yakında, yayınladıkları anda görebileceksiniz.

Burada B kilisesi olarak isimlendirdiğimiz bir yapı görüyorsunuz. Kentin ana yapılarından bir tanesi. Bu projeye 2023'te Enka Holding sponsor oldu. Kiliseyi ayağa kaldırmaya çalışıyoruz. Burası da çok zor. Arkadaşlarımız sütunları da ayağa kaldırıyorlar. Duvarlar tamamlandı. Yazın geldiğiniz zaman B kilisesini kısmı olarak ayakta göreceksiniz.

Görsel 14. B Kilisesinden genel görüntü

B Kilisesi oldukça büyük bir yapı ama burayı özel kılan, tarihin ilerleyen zamanlarında geçmiş başka bir olay daha var. Burada 50'ye yakın arkaik Arapça yazılı grafiti bulduk. Yazıt değiller. Bu veri, Knidos'un İslam fetihleriyle de alakalı önemli bir yer olduğunu gösteriyor. Emevilerin İslam ordusu, dört halife döneminden sonraki ilk halife Muaviye zamanında İstanbul'u ele geçirmek üzere harekete geçer. Kos-Knidos-Rodos üçgeninde Ege kapısını tutmuşlar. Kos'u, Rodos'u ve Knidos'u, bu üçünü ele geçiriyorlar. Bu grafitilerden Rodos'ta bugüne kadar bulunmuş 1-2 örnek var, Kos'ta 6 örnek var. 1967'de Iris Love Knidos'ta 8 tanesini bulmuş.

Grafitilere ve üzerinde yazılanlara biraz daha yakından bakalım. Emeviler, 680 ila 710 yılları arasında Knidos'a gelmişler. Bu

zaman zarfı; birinci, ikinci ve üçüncü İstanbul seferleri ile aynı zaman zarfıdır. Arkaik bir Arapça ile Knidos'ta sefere katılan beyler, komutanlar, hatta erler tarafından kaleme alınmışlar. Günlük hayattan yazılar bulabiliyoruz. Yaklaşık bir 30 yıllık Emevi hakimiyeti ya da bir garnizonu söz konusu. Tarihler doğru, çünkü grafitilerde hicri tarihler verilmiş. Konuyla ilgili uzmanlar tarafından bu grafitilerin çevirisi sağlanacak. O zaman zaman daha net bilgilere sahip olacağız. Başka bir görüşe göre sahabelerin katıldığı bir sefer de söz konusu olabilir. Belki de Anadolu'daki ilk cami buradaydı. Buluntular ve araştırmalar, Anadolu'daki İslam fetihleri ve İstanbul'a dair ilk verilerin Knidos'ta olduğunu göstermesi bakımından çok önemli olabilir.

B Kilisesini, Arapça grafitileri, Kilise bölgesinde 2 metrede bir bulunan mozaikleri iki yıl kadar sonra görebileceğiz. Ancak, araştırma sonuçlarının yayınlanmasıyla görsellere ve ilgili bilgilere en kısa zamanda ulaşabileceksiniz.

Diğer bir projemiz, Knidos'un en görkemli yapılarından bir tanesi olan *Dorik Stoa*. Bu sütunları görüyorsunuz. Arkadaşlarım şu anda bunun projesini hazırlıyor. Bunun için sponsor arıyoruz. Sütunlardan bir tanesini hem ihtiyaç tespiti hem de ilgi uyandırmak amacıyla bir günlüğüne ayağa kaldırmıştık. *Dorik Stoa* MÖ 2. yy.a ait. Dünyanın yedi harikasından birisi olan İskenderiye Fenerinin mimarı Knidoslu Sostratos tarafından yapılmış olabilir. Araştırmalarımız sürüyor.

Görsel 15 Dorik Stoa ve Demo Sütun

B Kilisesinin yakınında bir anıt yapısı çıktı. Makedon tipindedir. Bir yandan Kindos'u 3 boyutlu hale getirmek üzere arkadaşlarımızın çalışmalarına devam ediyorlar. Tiyatro Caddesi ve çevre düzenleme çalışmaları da sürüyor.

Şimdi burada bir duvar görüyorsunuz. Ekip üyemiz Prof. Dr. Christine Özgan'ın bu bölgede yapmış olduğu çalışmalar sırasında, 2015'te, 300'e yakın ok ucu bulduk. Herhangi bir gerekçeyle buraya bırakıldıklarını ve burada kalakaldıklarını düşündük, geçtik. 2023'te kazıya devam edildi. Şöyle bir duvar çıktı, şurada bir kule. Ekip üyemiz ve yardımcım Araştırma Görevlisi Ozan Tozluca, burasının sur olması gerektiğini söyledi. Önce olmaz dedik. Kentin orijinal suru (Geç Klasik dönem) daha doğuda. Ama haklı çıktı. B Kilisesinin, meğerse Geç Antik dönemdeki surunu bulmuşuz. Olasılıkla surun bir parçası olan bu bölüm arsenal (silah deposu).

Görsel 16 Arsenal'in bulunduğu duvar ve birkaç ok ucu

Dünya tarihinde çok kilit noktalar vardır. MÖ 44 yılının 15 Mart günü, dünya tarihinin dönüm noktalarından bir tanesidir. Sezar'ın suikaste uğradığı gündür. Öldürülmüştür. Ancak o gün o suikaste engel olmaya çalışan bir kişi vardır. O kişi Knidoslu Artemidorus'tur. Elindeki notu Sezar'a vermeye çalışır. Ancak başaramaz. Buna rağmen Artemidorus, geleceğin imparatoru

olarak Augustus adını alacak olan Octavianus tarafından onurlandırılır. Sadece kendisi değil, babası Theopompos da onurlandırılır. Octavianus, Knidos kentini “civitas libera”, yani özgür kent ilan eder. Bu şekilde Knidos vergiden muaf, ayrıcalıklı bir kent olur. Tabii Knidoslular da hemşehrilerini onurlandırır. Hatta birçok kent Artemidoros ve Theopompos’tan dolayı vergiden muaf kılınır. Suriye’de deniz kıyısında yaşayan Laodikeialılar da Artemidoros ve Theopompos soyundan gelenleri onurlandırma kararı alır, bir anıt yaparlar. Bununla ilgili elimizde iki yazıt var. Bu aileyi tanıyoruz, tarihsel veriler tamam, çok güzel; ben de kitabımı yazdım, bitirdim.

Arkeolojinin sürprizlerle dolu olduğunu söylemiştim. Bu son iki çalışma alanındaki gelişmeler sebebiyle bir sürpriz daha yaşadım ben. Tam basım aşamasına gelmek üzere olan kitabım, Knidos’taki bu duvar ve duvarda bulduğumuz 8 yazıt sebebiyle basılmadan döndü. Artemidoros hikayesine oğlu bildiğim damadıymış. Gelini bildiğim karısıymış, kardeşi bildiğim başkasıymış ve dahası. Kitap önemini kaybetmedi, anıt çalışması tamamlandığı zaman elbette gözden geçirilip yeni bulgular ve sonuçlarla birlikte basılacak.

Bouleuterion ekibimizdeki kadın arkeologlarımızın projesi. Ekip üyelerimizden Merve Selek sözcülüğünde, ekibimizin kadın üyelerine devrettik. Kaynakların bulunması dahil tüm süreci şahsen üstlendiler. Bouleuterion kent meclisidir. Önemli yapılardan bir tanesi ağır ağır açığa çıkarılmaya başlandı.

Yine arkeolojinin arkeolojisi hikayesi ile devam edeyim: 2022’de laboratuvara girdim. İki parça var, ayrı yerlerde duruyorlar. Bunlar birbirine benziyor, diye düşündüm. Ortaya çıkan kadın profili bir yerden tanıdık geliyor. Sonra hatırladım. 1991’de Bodrum Müzesi deposunda çalışmışım. Amerikalılar 1970’lerde bulmuşlar parçaları. Öğrenciydim o zaman. Yeniden denk gelince parçalara, bunları önce görsel olarak photoshopla birleştirdik. Baktık birleşiyorlar, harekete geçmeye karar verdim. Müzede bulunan eserlerin çıkarılması meşakkatlidir. Bakanlık’la iddialı yazışmalara başladım. Bir yandan da endişeliyim. Sonra evet, onay geldi. Buluntu olarak kayda geçtikleri tarihten 50 sene sonra, yapılmalarından da 2400 yıl sonra yeniden bir araya

geldiler. Eski Knidos, yeni Knidos tartışmalarına da önemli bir veri sağlıyor bu buluntu.

Son olarak bir projemizden bahsetmek istiyorum. Knidos'a yaklaşık 500 metre kala bulunan nekropol alanımızdaki çok büyük bir anıt mezar bulunuyor. Tripod, yani üç ayak adıyla geçen bir yapıım stilindedir. Buradaki dikili taşlar yaklaşık 19 metre yüksekliğinde. Temenos olarak adlandırdığımız duvarlar arasında, bir iskambil kağıdının devrilmiş olduğunu düşünün, yatık durumdadır. Gelecek dönemlerde bunların rölöve ve restorasyon çalışmalarından sonra yeniden dikilmesini projelendirdik. Gerçekleştğinde, düşünün ki, tekneyle geçenler, Knidos'un konumuyla birlikte bu çok önemli anıtı denizden dahi görebilecekler. Tripod mezar çok az kişi tarafından bilinen bir yapı biçimi. Knidos'a gelen ziyaretçilerimize özel olarak göstermek istediğimiz özel alanlardan biridir.

Görsel Kaynakçası:

Görsel 1. İtalyan mimar Giovanni Battista Borra'nın Knidos Haritası (1750-62), Yale Center of British Art, Yale

Yale Center for British Art, Paul Mellon Collection, B1977.14.956
<https://collections.britishart.yale.edu/catalog/tms:27034>

Görsel 2 İtalyan ressam Luigi Mayer'in 18.yy sonlarında resmettiği Küçük Liman, Knidos

Internet Archive:

Mayer, Luigi. Views in the Ottoman Empire, chiefly in Caramania, a part of Asia Minor, London, R. Browner, 1803.

https://archive.org/details/gri_33125008694883/page/n89/mode/2up?view=theater

Görsel 3 Knidos'un, Amiral Francis Beaufort tarafından yapılan topografik haritası

Google Books:

Beaufort, F. 1817. *Karamania: Or, A, Brief Description of the South Coast of Asia-Minor and of the Remains of Antiquity. With Plans, Views, & Collected During a Survey of That Coast, Under the Orders of the Lords Commissioners of the Admiralty, in the Years 1811-1812.* London.

<https://play.google.com/books/reader?id=6c4GAAAAQAAJ&pg=GBS.PR2&hl=tr>

Görsel 4 E. D. Clarke ve L.Bryne'in Knidos gravürü, 1812

Heidelberg Üniversitesi Dijital Tarih Literatürü:

Leake, W. M. ; Gell, W. ; Bedford, F. 1840. *Antiquities of Ionia III, Cnidus* published by Society of Dilettanti III, Londra.

Society of Dilettanti [Hrsg.]: *Antiquities of Ionia (Band 3)* (London, 1840)

Görsel 5 William Gell'in Knidos gravürü. 18112

Travelogues

Clarke, E. D. 1814. *Travels in various countries of Europe Asia and Africa. Part the First Russia Tartary and Turkey... Part the Second Greece Egypt and the Holy Land...*, vol. II, London:R. Watts for Cadell and Davies.

<https://eng.travelogues.gr/item.php?view=47186>

Görsel 6 Fransız arkeolog Charles Texier'nin Anadolu incelemelerinden Gravür Knidos haritası

Google Books:

Texier, C. 1882. *Asie Mineure. Description géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la Chersonnèse d'Asie*, Paris:Firmin-Didot.

https://books.google.com.tr/books/about/Reisen_im_s%C3%BCdwestlichen_Kleinasien.html?id=tGalEAAAQBAJ&redir_esc=y

Görsel 7 Kampla ilgili çeşitli görüntü ve çizimler

Knidos Kazı ve Araştırmaları Arşivi

Görsel 8 Kamptaki bazı buluntular

Knidos Kazı ve Araştırmaları Arşivi

Görsel 9a Newton'un Knidos'tan götürdüğü Demeter heykelinin çizimi

Internet Archive

Newton, C. T. *A history of discoveries at Halicarnassus, Cnidus & Branchidae*, Pullan, Richard Popplewell, 1825-1888. Plate LV

https://archive.org/details/gri_33125008496586/page/n11/mode/thumb

Görsel 9b Newton'un Knidos Aslanı'nı götürdüğü anı gösteren çizim

Internet Archive

Newton, C. T. *A history of discoveries at Halicarnassus, Cnidus & Branchidae*, Pullan, Richard Popplewell, 1825-1888. Plate LXI

https://archive.org/details/gri_33125008496586/page/n11/mode/thumb

Görsel 9c Batı cephesinden Küçük Tiyatroya bakış.

Internet Archive

Newton, C. T. *A history of discoveries at Halicarnassus, Cnidus & Branchidae*, Pullan, Richard Popplewell, 1825-1888. Plate LXIX

https://archive.org/details/gri_33125008496586/page/n11/mode/thumb

- Görsel 10 Yuvarlak Tapınak yapısı
Knidos Kazı ve Araştırmaları Arşivi
- Görsel 11 Küçük Liman genel görüntü
Knidos Kazı ve Araştırmaları Arşivi
- Görsel 12 Hellenistik evden genel görüntü
Knidos Kazı ve Araştırmaları Arşivi
- Görsel 13 Korinth Heroonu
Knidos Kazı ve Araştırmaları Arşivi
- Görsel 14 B Kilisesi genel görüntü
Knidos Kazı ve Araştırmaları Arşivi
- Görsel 15 Dorik Stoa ve Demo Sütun
Knidos Kazı ve Araştırmaları Arşivi
- Görsel 16 Arsenal'in bulunduğu duvar ve birkaç ok ucu
Knidos Kazı ve Araştırmaları Arşivi